

Hogyan lettem „opera-szenvedélybeteg”?

Winkler Gábor dr.

Talán említenem sem kellene: a címben szereplő betegség nem létezik. A „diagnózist” a hazai zenei ítések egyik meghatározó, csípős odamondogatairól, olykor vitriolos, kifejezetten bántó véleményéről ismert képviselője, *Fáy Miklós* biggyesztette rám a *L'Inganno felice* (A szerencsés tévedés) c., kevéssé ismert Rossini-opera hazai bemutatójáról írt – egyébként nem túl hízelgő – kritikájában.

A kérdéses opera ritkán játszott voltát kívánta érzékeltetni a megjegyzéssel, hogy „még a súlyosan opera-szenvedélybeteg *Winkler Gábor* négykötetes operakönyvében sem kapott részletes ismertetést”.¹ A gondolattársítás azért is meglehetősen, mert hivatkozott munkám előszavában szerepel, hogy nem törekedtem, az operairodalom gazdag tárházát ismerve nem is törekedhettem teljességre. Nemcsak azért, mert eleve csak egy meghatározott – bár széles – időszakra korlátozódtam, hanem azért is, mert egy-egy különösen termékeny szerző esetenként a nyolcvanát is meghaladó bemutatott művet jegyzett! A mű egyébként felsorolásszerűen benne volt, s azóta egy újabb könyvemben részletes bemutatását is pótoltam.²

A viszonylag hosszú életet, 76 évet megélt pesarói mester aktív operaszerzői pályafutása az 1812–1829 közötti mindössze tizenhét évre korlátozódott. Ezalatt, az újraírt és átdolgozott műveket nem számítva, 39 operát komponált, s hozzájárulásával műveiből két további, ún. pasticcio – muzsikája felhasználásával mások által összeállított – opera született (ezek egyike csak 1846-ban került színpadra). Nyolc további, részben az ő, részben más kortárs szerzők zenéjének felhasználásával készült operát is feljegyeztek a krónikák. Talán magyarázható említett könyvem kényszerű válogatása!

Szóval, ha szenvedélybeteg nem is vagyok, lelkes és a műfaj iránt elfoglalt rajongó, s eddig megjelent 13 kötetem, lektorként jegyzett tizennegyedik, a szerkesztés alatt álló

tizenötödik munkám, valamint számos kisebb zenei írásom alapján orvos-zenei író talán igen. Sokan vagyunk, akikben két, olykor akár több személyiség is lakozik, s hivatásszerűen gyakorolt foglalkozása, napi munkája mellett az élet más területén is tevékenykedik, olykor váltogatja foglalatosságát, vagy fő tevékenysége élete egy szakaszában más fordulatot vett. A zene, a muzsikálás iránti elkötelezettség a szellemi élet több területével is szoros kapcsolatba került az évszázadok során.

Ilyen kitüntetett terület a jog. Számos komponistát ismer a zene-történet, aki jogi tanulmányokat folytatott. Közéjük tartozik – bár nem lett gyakorló jogász – a német mester, *George Friedrich Händel*; a késő barokk szülötte, az ugyancsak német *Georg Philip Telemann* vagy a romantikus zeneköltő, *Robert Schumann*. Jogi diplomával rendelkezett *Mozart* apja, *Leopold*, vagy a legismertebb angol hazafias mű – az egyesek által néphimnusként aposztrofált – *Rule Britannia* szerzője, az ügyvédként is működő *Thomas Arne*. A sor folytatható *Pjotr Iljics Csajkovszkijjal*, *Jan Sibeliuszal*, *Igor Sztravinszkijjal*.³ Többségüket családi indíttatás vezérelte „biztos megélhetés ígéretét keltő pálya” irányába, máskor a zenei tehetség csak valamivel később bontakozott ki, s tört utat magának. „A zene tele van emberekkel, akikből jogászok lettek volna. Úgy tűnik, fordítva sohasem fordul elő” – írta *David W. Barber* *Bach, Beethoven and the Boys* c. könyvében.³ Persze, a jogi érdeklődés nemcsak a zeneszerzők sajátja volt. Ügyvédnek készült a német születésű, pályája nagy részében Magyarországon működő, szerepeit magyarul is éneklő kiváló Wagner-tenor, *Anthes György* (*Georg Anthes*), de Operaházunk több hazai kiválósága is jogi végzettséggel rendelkezett. Közéjük sorolható *Székelyhidi Ferenc*, a *Psalmus Hungaricus* ősbemutatójának tenor szólistája – egy ideig a Városi, a későbbi Erkel Színház igazgatója, nemzedékek kiváló énekmestere⁴ –, az ízes beszédű, székely származású baritonista, 1957–1959 között az Operaház igazgatója *Palló*

Imre, a magas bariton szerepek sikeres megszólaltatójából lett Wagner-tenor *Turpinszky Béla*, vagy a hősbartón *Faragó András*. A kiemelés persze önkéntes, a sor bátran tovább folytatható.

A másik, zenével ugyancsak szorosan kötődő terület az orvos- és egészségtudomány. Nem csoda. A gyógyító munka, a sokszor egyik pillanatról a másikra új megoldást igénylő, nemegyszer gyors és nehéz döntéseket, folyamatos tanulást, képzést igénylő, testet-lelket igénybe vevő feladatok között feloldást jelenthet a muzsika, legyen szó komponálásról, aktív professzionális vagy örömmzenélésről, zenehallgatásról vagy akár – zeneirodalmi bűvárkodásról. Orvostollégáink között tarthatjuk számon mások mellett *Alekszandr Porfirjevics Borogyint*,⁵ az Igor herceg komponistáját, a diplomát szerző, de a sebészeti képzésnek hamar hátat fordító *Hector Berliozt*, s a szemészként is praktizáló angol *William Wallace-t*.⁶

*Borogyin*ről külön is érdemes szólni. *Luka Szemjonovics Gedejanisvili*, egy grúz herceg törvénytelen fiaként született.^{7,8} Nevelőszülők nevelték fel, akik támogatásával orvosi, kémiai, sőt, magánúton zenei stúdiumokat is folytatott. Nem lett „képzett zenész”, egy kései megemlékezés „vasárnapi zeneszerzőként” említi.⁹ Művei kottára jegyzésében, hangszerelésében barátai, elsősorban *Rimszkij-Korszakov* segítettek. Kiemelendő azonban, hogy az arzén és a foszforsav kapcsolatáról doktori disszertációt készített, s az elsőkhöz tartozott, aki országa orvoskongresszusán ismertette a koleszterin szerkezetbeli jelentőségét.

A zenei élet több kiválósága is a fehér köpenyt cserélte a színpadok világra. Közéjük tartozott a neves dirigens, *Giuseppe Sinopoli* – aki a bűnügyi antropológiáról doktori értekezést is készített¹⁰ –, vagy csak a komolyzenénél maradva az operaénekesként excelláló, később külföldre távozó *Supala Kolos*, az operaénekesként és rendezőként is tevékenykedő *Hábetler András*, s – a több mint 25 éves operaházi tagság után ma már zenei menedzserként és művészeti vezetőként működő – *Póka Balázs*. Két év orvosi tanulmányait hagyta félbe az indiai születésű opera- és hangverseny-dirigens *Zubin Mehta*, s a szigorló év befejezése előtt kötelezte el magát a karmesteri pályával az Operaház egykori kiváló dirigense, majd első karmestere, *Lukács Ervin*.

Ám a fordított helyzet is igaz. Hivatásunk számos képviselője írta be nevét gyógyító munkája mellett

a zenetörténetbe is. Az egykori elődök közül elég csak a kopogtatás technikáját kidolgozó *Leopold Auenbrugger*, a vakcinázás jelentőségét felismerő angol *Edward Jenner* vagy a több műtét technikáját forradalmasító *Theodor Billroth* nevét említeni. Az elsőként említett írta *Salieri* A kéményseprő c. operája szövegkönyvét – kortársai azt is feljegyezték, hogy kitűnően zongorázott –, *Jenner* kiváló fuvolajátékosként, *Billroth* pedig zongoristaként és orgonistaként is nevet szerzett magának.¹¹ Hazai vonatkozásban sokunknak szerzett örömet *Borvendég János* professzor orgona, *Góth Endre* professzor zongorajátéka, a kiváló jazz-zongorista fogorvos, *Vukán György* vagy a gasztroenterológus *Székely György* főorvos és – a mára sajnos megszűnt – *Semmelweis* vonósnégyes kiváló orvos muzsikusai.

E sorba tartozik a gégész- és foniáterprofesszor *Hacki Tamás* is, aki különleges fütty-technikájával itthon és külföldön sokunknak szerzett felejthetetlen élményt az *Ex Antiquis* együttessel vagy neves zenekarokkal – pl. a müncheni szimfonikusokkal – adott koncertjei során.

Kissé elkalandoztam. Mindössze azt szerettem volna érzékeltetni, hogy távolról sem ritkaság, ha a munkavégzés monotóniájától megfáradva, személyes elkötelezettségből, netán egy régóta megvalósulatlan ábrándból eredően érdeklődés támad másik, az aktuális napi elfoglaltságtól távol eső terület iránt is. Egy *Sinopolival* készített interjúban olvastam az alábbi idézetet: „music, they say, is an insane asylum, with opera serving as the wing for the incurables” („a zene állítólag egy őrült menedék, ahol az opera a gyógyíthatatlanok szárnya”).¹² Nos, ez a boldogító menedék nekem már korán, szinte észrevétlenül, a kísérőmmé vált.

Az első lökést nyilván a család, az otthon jelentette. Szüleim nem voltak a szó mai értelmében vett zeneileg képzett emberek, de a komolyzene életünk szerves részét képezte. Igazságügyi mérnök szakértő édesapám vasárnap délelőttönként *Mozartot* vagy *Haydnt* hallgatva hajolt a rajztábla fölé, s teljesítve a polgári családok többségében ma is megszokott „kötelező leckéket”, a Diótörőt, a János vitézt, a Hány Jánost, a jelenkor kakaó- és kávékoncertjeihez hasonló vasárnapi zenedélelőttöket, hétéves koromtól kezdve rendszeres operajárónak, nyolcévesen operabérlet-tulajdonosnak vallhattam magam. Ekkor

kezdtem zongora- és szolfézs-zeneelmélet tanulmányaimat is, amelyek azután tizennégy éven keresztül, egészen a klasszikus énekkel kezdett ismerkedésemig napi elfoglaltságaimmá váltak.

A hazai zeneoktatást újjászervező neves zongorapedagógus, Czövek Erna vezette 1-es számú körzeti zeneiskola kiváló oktatókat foglalkoztatott.¹³ A közös szolfézsórákat a szigoráról ismert, oktatóanyagok sorát közreadó *Pálfalvi József*, olykor a zenetörténész-népzenekutató, a *Schola Hungarica* társalapítójaként¹⁴ is ismertté vált későbbi egyetemi tanár, *Dobszay László* vezette. (Csak a teljesség kedvéért említem, hogy egy ideig a zeneszerző *Szokolay Sándor* is az iskola tanára volt.) Magam különösen a zeneszerző *Papp Lajos* zeneirodalomóráit szerettem, ha tehettem, az ő óráit vettem fel.

Halk szavú, a diákokkal rendkívül türelmes, különleges módszereket alkalmazó ember volt. Órák szünetében a zongorára kiterített hatalmas kottalapokra jegyzett hol ide, hol oda egy-egy hangjegyet. S ezek a számunkra találemszerűen papírra vetett ritmusképletek benne hangsorrrá szerveződtek. Eleinte megpróbálta megszerettetni velünk *Berg*, *Webern* és mások dodekafóniát súroló vagy annak jegyében fogant műveit. S hangzásvilágukat a posztimpresszionista-szürrealista festészet képviselői, *Salvador Dalí*, *Joan Miró*, *Giorgio de Chirico* vagy *Vaszilij Kandinszkij* képeinek elemzésével igyekezett közelebb hozni. Szemléletet adott. Érzékelésformák összekapcsolásával megtanította „látni” a zenét, a színek kavargásával értelmezni a kuszának ható egymás utáni hangok vonulatait. Később, felhagyva e törekvéseivel egy-egy Mozart-opera képezte a félév anyagát. „Áttanultuk”, végigénekeltek a Don Giovannit, A varázsfuvolát s a Szóktetést. Szó szerint úgy történt, ahogyan egy halálakor megjelent nekrológ írta: „Ahelyett, hogy a tantervi előírások szerint külön oktatott volna zeneelméletet, zeneirodalmat és szolfézszt, félévente egy-egy különböző stíluskorszakban készült mű (leggyakrabban opera) elemzésével foglalkoztak különböző aspektusokból”.¹⁵ Szemben óráival, a zongorajátzás, majd a kamarazenélés nem hozott katarzis-szerű örömet, de megismertette a saját zenélés élményét, aminek köszönhetően a saját örömeimre ma is rendszeresen odaülök a billentyűkhöz. Az a zenei légkör azonban, ami zeneelméleti tanulmányaimat kísérte, a második meghatározó tényező lett a zene, különösen az operairodalom iránti elköteleződésben. (Már nem jártam az óráira, amikor külföldre távozott. Nem ismerem okát, csak nekrológjából tudom, hogy némethonban érte a halál.)

(Évtizedekkel később, még egyszer részese lehettem a „zenei látatás” élményének. *Fokanov Anatolij*eknél vendégeskedtünk – Operaházunk immár honfitársunkká vált kitűnő baritonistája megtisztelt azzal, hogy a barátjává fogadott –, s ő éppen *Sztravinszkij Szvágyebka* [Menyegző] c. balett-kantátája – hivatalos műfaji meghatározása szerint orosz koreografikus jelenetek énekkel és zenével¹⁶ – egyik szólószerepére készült. Tudtam, előre meghallgattam a felvételt, de nem igazán nyerte el tetszésemet. Ezt hallva *Anatolij* vacsora közben felállt, s sorra eljátszotta – mit eljátszotta, eltáncolta! – az egyes zenei részletek jelentését, természetesen közben énekelve a szöveget. Egyszerre hirtelen más értelmet kaptak a hangsorok!)

Harmadik mozgatórugóként az iskolai – különösen a gimnáziumi – évek zenei életét kell említenem. Nem tévedés. Alma materünk, a Szinyei Merse Általános Iskola és Gimnázium nem volt zenei képzőhely, szakiskola. Ellenkezőleg, oktatómunkája a nyelvi képzésre fókuszált. Mégis, olyan tanárokat foglalkoztatott, akik szakterületük mellett lelkes zenebarátok is voltak. *Máté Pál* tanár úr például, aki magyart és történelmet tanított, az Operaház közönségszervezőjeként is tevékenykedett. Órák szüneteiben lelkesen ecsetelte az újdonságokat, s persze jegyeket is lehetett tőle vásárolni. Hamar közös érdeklődést találtunk, sőt, segítségével idővel magam is bejáratosá váltam a közönségszervezésre. Osztályfőnököm, *Kollár László*, magyar-ének szakos tanárként minden évben szervezett kis színielőadásokat, amelyek jelmezeit valamilyen általam nem ismert kapcsolat révén az Operaház kölcsönözte. Ezeket azután – jutalomként – a főbb szerepeket játszókhöz vihették vissza, s e látogatások alkalmával betekintést nyerhettünk a közönség elől elzárt színházi háttérvilágba. Felmehtünk a színpadra, eljuthattunk a kellék- és jelmeztárba s az öltözők sejtelmes világába.

Akkoriban még nem szerveztek színházlátogató sétákat. A színházak belső életét egyfajta szemérmes titokzatosság lengte körül. Így azután érthető, mekkora rácsodálkozást hozott, amikor dalszínházunk színpadán magam előtt láthattam azt a hintót, amiből a néhány héttel korábban látott *Manon Lescaut* első felvonásában *Házy Erzsébet*, *Melis György* és *Maleczky Oszkár* lépett elő.

A Gardelli betanításában, *Mikó András* rendezésében színre vitt *Manon* az 1961–62-es évad kiemelkedő eseménye volt. A köztudatban az *Ilosfalvy* és *Házy* főszereplésével készült, több elismerést hozó

hangfelvétel hagyott nyomot, ma már kevésbé ismert, hogy a premieren *Simándy* énekelt des Grieux lovagot.¹⁷ A dirigens kérése volt, hogy a lemezen a lírai-spinto szerepkörnek megfelelőbb, fiatalosan csengő hangú *Ilosfalvy* énekelje a szólamot (akinek e szerep hozta a nemzetközi kiugrást is). *Mikó* kinyitatta az egyébként általában csak a díszletek tárolására, ki-berakodására használt hátsó színpadot, így vált lehetővé, hogy igazi, lovak vontatta hintó gördüljön be az amiens-i postakocsi-állomásra. Későbbi előadásokból e látványos elemet sajnos takarékosági okokból „kirendezték”, s a darabbeli utasok, mint a legtöbb színre állításkor, gyalogosan bandukolnak a színre.

Iskolai éveim legmélyebb zenei nyomát énektanárnőm, *Fáy Hildegárd* és az általa vezetett énekkari foglalkozások hozták. Nemcsak azért, mert *Kodály* mester megtisztelte iskolánkat, s 80. születésnapján köröndi lakásán fogadta a tanárnő vezette kis delegációnkat – amelynek tagjai, közöttük jómagam is, megszeppenve szólaltattak meg egy-egy magyar népdalt, s tűzték ki szimbólumát egy nagy parafatáblára, amely a kis koncert végére népi életképpé színesedett –, hanem mert életre szóló élményt nyújtott egy „igazi” – gyermek – operában való fellépés lehetőségével.

Ez az opera *Szőnyi Erzsébet* A kis rongyos c. egyfelvonásosa volt, amelynek szövegét tanárnőnk írta, zenéjének egy részét ismert műdalok, más részét újonnan komponált, könnyen megjegyezhető dallamvezetésű nóták képezték. Cselekménye az 1848-as szabadságharc idején, egy kis faluban játszódik. Főhőse, a címszereplő, akit fiatal kora, alacsony termete miatt nem vesznek be a honvédseregbe, s ezért a lányok állandó céltáblája. „Úgy szeretnék nagy hős lenni / úgy szeretnék nagyot tenni / az ellenséget legyőzni / úgy szeretnék nagy hős lenni!” – énekli, másutt a honvédegyenruháról ábrándozik. „Piros csákó, arany zsinór / barna kabát, szép zöld mente / Úgy indulnék a csatába, édesanyám, de örülne!” – szól éneke. Aztán váratlanul hős lesz, a falu hőse. A templomtoronyból nézelődve észreveszi, hogy osztrák dragonyosok közelednek. Még időben fellármázza a falut, amelynek férfitagjai az időközben megérkező magyar katonasággal együtt sikeresen visszaverik a támadást.

Az előadásokat a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Szakszervezet (KVDSZ) Izabella utcai székházában tartottuk, ahol – nagy színházterme lévén – rendszeresen tartottak műsoros esteket is. Az operát kizenekarral,

egy leánynevelő intézet tánccsoportjával, közönség előtt adtuk elő. Magam az első huszártisztet játszottam. Szólószámunk a másik tiszttel közösen megszólaltatott, „Huszárgyerek, huszárgyerek szereti a táncot...” kezdetű kettősre korlátozódott, de többször színpadra léphettünk, s részesei voltunk „a forgatagnak”. A szereplés, a csinos lányok közelsége különösen nagy vonzerőt jelentett. Olyannyira, hogy dacolva a szülői féltéssel és tanáccsal, az érettségi előtti napokban sem akaródzott lemondanom a fellépésről.

Amikor már többéves orvosként egykori iskolám megkeresett, hogy írják-e valamilyen különösen kedves epizódról a megjelentetni tervezett centenáriumi évkönyvbe, az énekkari emlékeket és az említett előadás örömét osztottam meg az olvasókkal, hozzátéve, hogy őszintén sajnálom, amiért az egyszerű díszletek között, de jelmezekbe öltözötten tartott fellépésünkről nem készült hang- vagy képfelvétel.

Az ünnepségsorozat lezajlott, az évkönyv megjelent.¹⁸ Hetek múltán egyenes tartású, feketébe öltözött idős hölgyet találtam szobám előtt. Első látásra megismertem. *Fáy Hildegard* volt. Szabódva betessékeltem, s mintha ma is a tanítványa volnék, tegezve, kis csomagot nyújtott át. Elmondta, nem szokványos – sőt, hosszú pályafutása alatt még sohasem fordult vele elő –, hogy egy tanítványa az iskolai évekből éppen az énekórák s az iskolai kórusfoglalkozások emlékét veti papírra. Annyira meghatotta az írás, hogy előkereste a kisopera egy későbbi, másik tanintézetben sorra került színre állításának televíziós felvételét, s azt kazettán elhozta emlékebe. Legyen meg nekem is.

Rövid ideig kacérkodtam az énekesi pályával. De akkor, amikor a jövőről dönteni kellett, már hallgattam az okos szülői tanácsra. Azt gondolom, jó iránymutatást kaptam, egyben minden addigit tovább művelve szert tettem egy olyan területre, ami lehetőséget ad zenei íróként az operával kapcsolatos ismereteim, emlékeim megosztására. Segít ebben számos emlékezetes operaelőadás élménye, immár ezres nagyságúvá duzzadt hang- és képfelvétel-táram, az évtizedek során gondosan gyűjtögetett színlapok, feljegyzések rendszere és könyvtáram, amelyben időről időre már olvasott, de elfelejtett adatokra, történetekre bukkanok. Mindez egyszer talán egy újabb írás forrása lehet.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Fáy M: Rossini: Szent Mózés hegedűje. Élet és Irodalom 2010; 54(34): 24.
2. Winkler G: A szerencsés tévedés. In: Opera. Vígoperák – cselszövés, kapzsiság, kacagás. Holnap Kiadó, Budapest, 2023. pp. 123-126.
3. McCarthy J: Famous composers who studied law. Law Office of Justin R. McCarthy [Internet] 2020. 06. 17. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://jrmccarthy-law.com/2020/06/17/famous-composers-who-studied-law>
4. caruso_: A vonatról leráncigált tenoristától a terézvárosi tűzig és a – Bánk bán előadásig. Caruso [Internet] 2013.03.05. (megtekintve: 2024. 01. 11.) https://caruso.blog.hu/2013/03/05/a_vonatról_lerancigalt_tenoristától_a_terezvarosi_tuzig_es_a_bank_ban_eloadasig
5. Wong LM: Music and medicine. Virtual mentor. American Med Assoc J Ethics 2014; 16(8): 648-651. doi:10/mg7j
6. Feibel RM: William Wallace (1860–1940): British ophthalmologist and classical music composer. J Med Biography 2020; 28(2): 90-95. doi:10.1177/0967772019861818
7. Geller SA: Medicine, molecules and music: Alexander Borodin (1833-1887) – surgeon, scientist, composer, educator, women’s rights advocate, Broadway award winner. Brooklyn Transplant. Musing of a contemporary pathologist [Internet] 2014. 09. 26. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://stephenageller.com/2014/09/26/medicine-molecules-and-music-alexander-borodin-1833-1887-surgeon-scientist-composer-educator-womens-rights-advocate-broadway-award-winner>
8. Konstantinov IE: The life and death of Professor Alexander P. Borodin: surgeon, chemist, and great musician. Surgery 1998; 123(6): 606-616. doi:10.1016/S0039-6060(98)70198-9
9. Edmonds D, Larcher A, Thwaites R: Borodin – scientist and sunday composer. Chemistry in Australia 2021; 88(September–November): 24-27. https://chemaust.raci.org.au/sites/default/files/pdf/2021/CiA_Sept21.pdf
10. Giuseppe Sinopoli (Conductor). Bach Cantatas Website [Internet] 2017. 05. 30. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://www.bach-cantatas.com/Bio/Sinopoli-Giuseppe.htm>
11. Miloshev BY: Distinguished doctors – famous musicians 18th–19th century. Hist Sci Med 1982; 17(Spécial 2): 179-181. <https://www.biusante.parisdescartes.fr/sfhm/hsm/HSMx1982x017xspec2/HSMx1982x017xspec2x0179.pdf>
12. Dr. Conductor. The Florida Sun Sentinel [Internet] 1994. 04. 24. Frissítve: 2021. 09. 25. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://www.sun-sentinel.com/1994/04/24/dr-conductor>
13. Kufa András: Névadónk. Czövek Erna Alapfokú Művészeti Iskola, Budakeszi [Internet]. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://zeneiskola.budakeszi.hu/nevadonk>
14. Schola Hungarica. Magyar Egyházzenei Társaság [Internet] (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://egyhazi.hu/schola-cantorum/schola-hungarica>
15. Elhunyt Papp Lajos zeneszerző, németországi konzervatóriumi professzor (1935–2019). Parlando [Internet] 2019. 01. 29. (megtekintve: 2024. 01. 11.) https://www.parlando.hu/2019/2019-1/ELHUNYT-Papp_Lajos.pdf
16. A menyegző. Nemzeti Filharmonikusok [Internet]. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://www.filharmonikusok.hu/muvek/a-menyegzo>
17. A Manon Lescaut a Magyar Állami Operaházban. Opera-Világ [Internet] 2008. 12. 22. (megtekintve: 2024. 01. 11.) <https://operavilag.net/olvasosarok/a-manon-lescaut-a-magyar-allami-operahazban>
18. Winkler G: Köszöntő iskolám centenáriumi emlékkönyvébe. In: Jáki G (szerk.): Színyeisek emlékkönyve 1897–1997. Színyei Merse Pál Gimnázium, Budapest, 1997. pp. 154-157.

Ez a mű a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek
megfelelően felhasználható.

